

הרב עדיאל לוי

לעיני אמי מורתי
 שרה לוי עייה
 נלביע בבי באב תשס"ו
 ידענית מופלאה ומורתם בתנייך של רבים

שירת המלכים

א. רשימה או שירה?

ביהושע י"ב, ט-כד, מצויה רשימה של שלושים ואחד מלכי כנען שהוכו ע"י ישראל בהנהגתו של יהושע, כדברי הכתוב (שם פס' ז): "ואלה מלכי הארץ אשר הכה יהושע ובני ישראל בעבר הירדן ימה... החתי האמרי והכנעני הפריזי החוי והיבסי".

רשימה זו כתובה, על פי המסורה, בתבנית שירה, כשבכל שורה צמד מלכים¹ הנזכרים לפי בירת ממלכתם, בתוספת הקביעה: "אחד", ולדוגמא (שורה שנייה בשירה):

"מלך ירושלם (הפסק) אחד (הפסק) מלך חברון (הפסק) אחד"

אמירה זו של חז"ל שלפנינו שירה, מעוררת כמה תמיהות:

1. איזו מין שירה היא זו, ואינה אלא רשימה?, וכי היכן מצאנו במקרא שירה מעין זו?²

1. מגילה ט"ז, ע"ב: "דרש ר' שילא איש כפר תמרתא: כל השירות נכתבות אריח על גבי לבניה, ולבניה על גבי אריח, חוץ משירה זו (עשרת בני המן) ומלכי כנען, שאריח על גבי אריח, ולבניה על גבי לבניה מאי טעמא? שלא תהא תקומה למפלתם".

לגבי המסורת של כתיבת צמד מלכים בכל שורה, ראה מהדורת הרב ברויאר, על פי "כתר ארם צובא", וכן הוא בכתבי היד החשובים, של המקרא: כ"י לנינגרד, כ"י 1753 קיימברידג' ועוד. ועיין עוד ב"כתר ארם צובא והנוסח המקובל של המקרא" ירושלים תשל"ז עמ' 149-189 לגבי צורת השירות במקרא, והערה 2 שם ש"בדרך כלל יש גם רווח מועט לפני כל 'אחד' ו'אחד'... אך מסתבר שרווחים אלו לא באו להפריד - כשאר כל רווחים של הפרשות הפתוחות והסתומות, אלא הם באו רק לנוי השירה - כדי לסדר את כל תיבת 'אחד' ו'אחד' זו תחת זו, ואולם מעיר שם ה"ר ברויאר שמסתבר שכ"י לנינגרד משקף מסורת אחרת בדבר המרווח שלפני כל "אחד" ו"אחד" ולפיה אלו אכן רווחים של "סתומות": היוצא מדבריו שלפני רוב כתבי היד, כל מלך ומלך שברשימה מהווה "אריח" בשירה זו, ולפי כ"י לנינגרד, המילה "אחד" היא ה"אריח".

2. אכן רשימת "עשרת בני המן" (אסתר ט', ז-ט), היא הקרובה ביותר באופיה לשירתנו, וכדברי הגמרא במגילה, אלא שמגילת אסתר שונה בעניינים רבים משאר כתבי הקודש: ב"רוח הזרה", לכאורה, הנושבת מבין פרקיה (תיאור מוגזם ומוחצן של הפאר וההדר של ארמון אחשוורוש וכליו ורבי המשתאות), ההתעלמות מירושלים והמקדש, ועל הכל - הסתרת יד ה' שמאחורי כל מסכת המאורעות, והעדר שם שמים בכל המגילה, בסוד: "ואנכי הסתר אסתיר".

2. מדוע נעדר שם שמים משירה זו, ואין בה לא הודיה לבורא ולא תיאור הסכנה הגדולה והישועה שנושעו בחסדיו ית', כדוגמת שירת הים, שירת חנה, שירת דבורה ושירת דוד, שהמשותף לכולן שיש בהן היגד היסטוריוסופי ברור וחד משמעי, בבחינת: "יד ה' עשתה זאת".
3. מהי משמעותה של המילה: "אחד" שחוזרת ונשנית שלוש פעמים, ומה היה המקרא חסר בלעדיה, שיאמר: "ואלה מלכי הארץ... מלך יריחו, מלך העי... כל מלכים שלושים ואחד"?
4. מדוע קבעה המסורה לכתוב מלכים אלה בזוגות, שנים שנים בכל שורה³, והרי הם כתובים: "אריח על גבי אריח" מן הטעם שזהו בניין שאינו עומד, לרמוז שמלכותם התמוטטה, ואם כן מטעם זה היה לכאורה מתאים יותר לכתבם בשלושים ואחת שורות נפרדות!?

ב. "קריאת שמע" בסיטרא דטומאה

המפתח לפתרון של תמיהות אלה טמון לדעתי בפתיחתה של מסכת הכיבושים הגדולה של מלכי הדרום, (ואח"כ מלכי הצפון): "ויהי כשמע כל המלכים אשר בעבר הירדן... החתי והאמרי הכנעני הפרזי החוי והיבوسی, ויתקבצו יחדו להלחם עם יהושע ועם ישראל פה אחד". (יהושע ט', א-ב)

שמיעת ניצחונם של ישראל והניסים שנעשו להם, היא שהניעה את מלכי הארץ להתאגד ולהלחם עם ישראל בהסכמה אחת ("פה אחד"), וסופם שהוכו כולם בידי יהושע, מאחר ולא השלימו עמו: "לא היתה עיר אשר השלימה אל בני ישראל בלתי החוי ישבי גבעון... כי מאת ה' היתה לחזק את לבם לקראת המלחמה את ישראל למען החרימם לבלתי היות להם תחינה (=חנינה) כי למען השמידם" (י"א, כ).

סיכום תוצאות המלחמות, מצוי, כאמור, בפרק י"ב, ז פסוק הרומז בלשונו לראשיתו של המחלף ("אשר הכה יהושע ובני ישראל" מקביל ל"להלחם עם יהושע ועם ישראל", "החתי האמרי והכנעני" וכ"י מקביל לרשימת ששת העמים האלה על פי סדרם במדויק).

והנה, ישראל מצווים לקבל עליהם "מלכות שמים" ולייחד שמו של ה' בעולם פעמיים בכל יום שחרית וערבית, ואנו אומרים: "שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד".

3. כאמור, כך בנוסח המסורה של התנ"ך, על פי "כתר ארם צובא", וכ"י לנינגרד, ועוד כ"י חשובים.

בקריאת שמע אנו מקבלים על עצמנו את שתי הדברות הראשונות: "ה' אלקינו" - קבלת "אנכי ה'י"י "ה' אחד" - קבלת "לא יהיה לך אלהים אחרים על פני".

ונראה שניסי מעבר הירדן ונפילת חומות יריחו, אמורים היו לראות את עמי כנען ולהביא לכניעתם⁴, אלא שהמפלה במלחמת העי הראשונה, ציננה את "האמבטיה הרוחת", כשם שעמלק עשה בשעתו לישראל בצאתם ממצרים. התייצבותם של מלכי כנען למלחמה עם ישראל, הייתה בה משום הכרזה על כפירתם בהשגחה העליונה המלווה את עמנו, והעמדת מלכותם מעל למלכות שמים⁵.

נמצא, אפוא, שלעומת "שמע ישראל" מספרים הכתובים: "כשמע כל המלכים", ולעומת "ה' אלקינו" שמשמעותו: "ה' מלכנו" (כי על כן נכלל פסוק זה בין עשרת פסוקי "מלכויות" הנאמרים במוסף דר"ה), העמידו הללו את מלכותם שלהם זו המבוטאת ב"שירת המלכים" ברשימת: "מלך יריחו... מלך העי...", וכנגד "ה' אחד" - "ויתקבצו יחדו להלחם עם יהושע ועם ישראל פה אחד".

מעתה, נפתח הפתח לפתרון של התמיהות שהעלנו, שכן רשימה זו של ל"א המלכים אינה אלא האנטיזה של מלכות ה' האחת, ולכן גם לא מוזכר בה שם שמים ובמכוון, שהרי היא משקפת את תפישת עולמם של אותם מלכים הרואים עצמם כמנהיגי העולם בכוחם ועוצם ידם.

החזרה הקבועה על "אחד", אינה לשם מיספור, כי אם להנגדה בין "אחד" אשלייתי זה, ובין ה"אחד" האמיתי שאין עוד מלבדו⁶. ויתכן שזו גם הסיבה שהמלכים נכתבים צמדים צמדים בכל שורה, כדי להמחיש בדרך לעגנית, ש"אחד" זה של כל מלך ומלך ממלכי כנען, אינו עומד לבדו, וזקוק לחבריו המלכים האחרים, "ונשגב ה' לבדו ביום ההוא".

(ושמא הכפילות של "מלך... אחד" בכל שורה, נועדה לרמז על קריאת שמע הכפולה שלנו - שחרית וערבית, בבחינת צא ולמד מה בנינו ובינם: "אלה ברכב ואלה בסוסים, ואנחנו בשם ה' אלקינו נזכיר").

4. וכבר העידה התורה: "נמוגו כל יושבי כנען" (שמות ט"ו, טו) ואמרה רחב: "...וכי נפלה אימתכם עלינו, וכי נמוגו כל יושבי הארץ מפניכם" (יהושע ב', ט).

5. והשוה דבריה של רחב ומסקנתה: "...כי ה' אלקיכם הוא אלקים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת" (יהושע ב', יא).

6. וראה דברים מופלאים של הרב הוטנר זצ"ל, המובאים בפרק "זכרונות" ב"ספר הזכרון לר' יי הוטנר" (עמוד פ"ה) "כשמע על יצירת ה"אנשלוס" (סיפוח אוסטריה ל"רייך השלישי" ב-1938 תחת הנהגתו של הצורך הנאצי. ע.ל.) עם הכרזת סיסמתם: "איין פאלק, איין לאנד, איין רייך, איין פיהרער" (עם אחד, ארץ אחת, מלכות אחת, מנהיג אחד) העיר: יש לשמוע בזה, ה"אחד" של עמלק. עמלק פארקוועטשט די אויגען (עוצם את עיניו)... וצועק: "א-ת-ד", על המרכבה הטמאה שלו... הסוד העתיק של זה לעומת זה".

ג. "שירת הפרות" - "תשלומי שירת המלכים"

כסיוע לקו שנקטנו בו בפשר שירת המלכים, וכהשלמה לה, באה פרשת השבתו של ארון ברית ה' משדה פלישתים, המתוארת בשמואל א' פרק ו'. הלוא יודעים אנו, שלא את כל הארץ הוריש יהושע, ובצמידות לשירת המלכים נאמר: "...והארץ נשארה הרבה מאד לרשתה. זאת הארץ הנשארת כל גלילות הפלשתים... חמשת סרני פלשתים, העזתי והאשדודי האשקלוני הגתי והעקרוני..." (יהושע י"ג, א-ב), ואם כן שירת הכיבוש עודנה חסרה.

כאן נכנסת פרשת שבייתו של ארון ברית ה' בידי הפלישתים במלחמת אפק (שמואל א', פרק ד'), שכתוצאה ממנה "גלה כבוד מישראל" (שם פסוקים כ"א-כ"ב), אלא שכשם ש"הארון נושא את נושאינו", גם כאן עלה בידיו להושיע עצמו מידיהם, בלא שיהא לישראל כל חלק בזה. לאחר מהומת המות שחולל הארון בערי הפלישתים, הם מגיעים למסקנה, בעצת כוהניהם וקוסמיהם, שעליהם לשלח את הארון למקומו, ולשים בצדו צלמי זהב ל"אשם" ככופר נפש.

עצת הכוהנים והקוסמים, מנומקת בצורך לתת לא-לקי ישראל כבוד, תחת כבודו שחולל, ומגובה בתקדים היסטורי: "ולמה תכבדו את לבבכם כאשר כבדו מצרים ופרעה את לבם, הלוא כאשר התעלל בהם וישלחם וילכו" (שמואל א', ו', ו').

דברים אלו של הקוסמים, קושרים בין ההתרחשות ההיא ובין גאולת מצרים, ואכן קוים רבים של דמיון נמתחים בין שתי פרשיות אלה: בשתיהן קדמו שפטים באלהי העמים, לאותה מהומת מוות שהביאה לשילוח, בשתיהן מקיימים התייעצות עם הקוסמים-החרטומים, אשר פועלים להביא את המנהיגים להחלטה הנכונה, ובשתיהן תופס מקום הפיצוי הכספי: "והיה כי תלכו, לא תלכו ריקם" (שמות ג', כא) "אם משלחים את ארון אלקי ישראל, אל תשלחו אותו ריקם" (שמואל א', ו', ג), אך בנקודה אחת, בולט ההבדל.

"ויהי בשלח פרעה את העם, ולא נחם אלקים דרך ארץ פלשתים... ויסב אלקים את העם דרך המדבר ים סוף" (שמות י"ג, יז), לעומת: "וישרנה הפרות בדרך על דרך בית שמש במסלה אחת" (שמואל א', ו', יב).

נראה בעליל שהכתוב רומז שיש בה בפרשת השבת הארון, משום תיקון לאותו סיבוב ועקיפת ארץ הפלשתים ביציאת מצרים, במהלך ישיר⁷ לעיני פלשתים שרואים בהשבת הכבוד לישראל, ועיניהם כלות. (אם גם יש בו ביקורת מוסווית כלפי ישראל שהפרות ההולכות למישרין, טובות מהם).

והנה, בסופו של סיפור ההשבה, לאחר שאנשי בית שמש מעלים עולות וזבחי תודה לה', שבים סרני פלשתים לעקרון, והכתוב מפרט, באופן תמוה, את מספר טחורי הזהב והעכברים אשר נתנו הפלשתים "אשם" לה': "לאשדוד אחד, לעזה אחד, לאשקלון אחד, לגת אחד, לעקרון אחד".

נוסח זה כתוב במתכונת "שירת המלכים", ורומז שלמרות שעדין לא נכבשה ארץ הפלשתים, שהיא מכלל ארץ ישראל, אך לשעה קלה הגיעו ערלים אלו להכרה באלקי ישראל האחד (ותעיד על כך שורתה הראשונה של השירה הנפתחת ב"אשם לה'"), שלא כמלכי כנען בשעתם שהעמידו את כבוד מלכותם מעל למלכות שמים, ולכן אבדו. (ובזה מצטרפת שירת ניצחון זו, לשירת המלכים, ומתוקנת במידת מה הרשימה החסירה).

סופה המוחלט של הפרשה שמור לימים בהם יתקיים בנו מקרא שכתוב: "ועפו בכתף פלשתים ימה" (ישעיה י"א, יד), במהרה בימינו.

7. תז"ל פירשו "וישרנה" זו, גם מלשון "שירה", שאמרו הפרות שירה. (עבודה זרה כ"ד, ע"ב), כלומר שהן הכירו בעוצמת הנס, ושינו טבעם שלא לחזור לאחוריהן אל העגלים הרכים שהותירו מאחור, אלא להתמיד בהילוכם הישר במסילה, ואילו ישראל נאלצו לעקם דרכם לא"י, מבלי לעבור בארץ פלשתים, שכן לא רצה הקב"ה לשנות טבעם ולהתערב בבחירתם החופשית. (עיין רמב"ם "מורה הנבוכים" חלק ג' פרק ל"ב).